

Företagshistoria som Finlands historia

Utmaningar och möjligheter inom företagshistorisk forskning
på 1990-talet

MARKKU KUISMA

Det moderna industriföretaget har spelat huvudrollen då det gällt att skapa de teknologiskt mest avancerade och snabbast växande produktionssektorerna. Dessa industrigrenar har framom andra bestämt takt och riktningen för de industriella sektorerna inom nationella ekonomier och den internationella ekonomin. Eftersom industrisektorn för sin del i stor utsträckning bestämt ekonomins tillväxt och förändringar utgör företagen – och deras kollektiva historia – därmed en central del av den grunddynamik som framträtt och framträder i den moderna industrikapitalismens utveckling.

Alfred D. Chandler Jr., grand old man inom företagshistoria i Förenta Staterna, har motiverat sin massiva historiska syntes över storföretagen i de tre ledande industriländerna USA, Storbritannien och Tyskland utgående från denna tankegång.¹ En stor del, under perioden 1880–1930 t.ex. två tredjedelar, av världens industriproduktion härrörde från de två hundra största företagen i dessa länder och det är ett oemotsägligt vittnesbörd om att temat är viktigt. Det betonas också av att samma företagsjättar genom sina anskaffnings-, distributions- och marknadsföringskanaler och produktionsinrättningar har vidgat sitt inflytande till världsomfattande nätverk.

Internationellt sett är de finländska storföretagen små, men det innebär inte att de saknar intresse för forskningen ens i ett internationellt perspektiv. Den strategi och de medel som Finlands träförädlingsindustri använt sig av för att bli världens största exportör av tryck- och skrivpapper – alltså två centrala kulturprodukter – utgör en intressant tråd i historien om den globala arbetsfördelningen, om utvecklingsmodeller för små och perifera ekonomier och i historien om industrikapitalismen och dess extensiva utnyttjande av naturen och naturresurserna.² Företagshistorien har emellertid en

¹ Alfred D. Chandler Jr., *Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism* (Cambridge, Mass. 1990).

² *Avain Suomen metsäteollisuuteen. Suomen Metsäteollisuuden Keskusliitto* (Helsinki 1992), s. 6–8. Ett av de färskaste och intressantaste försöken att avteckna Finlands utveckling som en perifer och semiperifer småskalig ekonomi är Kimmo Kiljunens undersökning *Finland and the New International Division of Labour*. Foreword by Charles P. Kindleberger (1992).

ännu centralare betydelse ur en nationell, finländsk synvinkel. "Hos oss i Finland är storföretagens historia de ekonomiska och samhälleliga framstegens historia", såsom Axel Solitander, ledare för träförädlingsindustrins näringspolitiska intresseorganisation, uttryckte saken på 1930-talet.³

Man behöver naturligtvis inte omfatta den inbyggda positivt laddade uppfattningen om storindustrins roll i Solitanders karakteristik – och det är inte nödvändigtvis ens en särskilt nyttig utgångspunkt för forskning. Där- emot måste man väl nog medge att det moderna Finlands födelse under de senaste hundra åren i allra högsta grad har varit industrins, den moderna teknologins och de allt större företagens historia. Om historieforskningen intresserar sig för denna utvecklingsprocess i dess helhet, kan den inte förbigå företagsvärlden och företagen som på ett avgörande sätt, på många plan och genom många olika kopplingar har medverkat till att forma människors, samfunds och samhällets liv och värderingar.

I detta sammanhang är det inte bara fråga om den ekonomiska sfären. Den fria medborgaraktivitet, den elitistiska folkrörelse som förkroppsligas i företagen har på ett djupgående och vittfamnande sätt påverkat också de politiska maktrelationerna, samhällets sociala strukturer, familjens ställning, arbetsfördelningen mellan könen, förhållandet mellan människa och natur, kulturen och dominerande mentaliteter. Eftersom det förhåller sig på detta sätt finns det ett tryck på företagshistorien att överskrida gränserna för modervetenskaperna ekonomisk historia och nationalekonomi: företagshistorien och företagens arkiv erbjuder i själva verket viktiga utgångspunkter för politisk historia, forskningen i internationella relationer, miljöhistoria, teknologins historia, arbetarhistoria, kvinno- och könshistoria, liksom för kultur- och samhällsforskningen i dess helhet.

Sponsorerad och utomstående företagshistoria

En helt annan sak är, att få av samhällsforskningens allt fler special- och underdiscipliner än så länge hittat vägen till företagens och näringslivets arkiv – även om Näringslivets Centralarkiv i S:t Michel har skapat bättre förutsättningar än tidigare. De har inte heller förstått att utnyttja det rika material som den företagshistoriska forskningen producerat. På samma sätt har den företagshistoriska forskningen haft en tendens att isolera sig kring egna specialfrågor. Man har endast i ringa grad lyckats etablera ett fruktbart samarbete mellan olika vetenskapsgrenar och discipliner och den företagshistoriska forskningen har inte särskilt ivrigt svarat på nya utmaningar. Genom att den koncentrerat sig på omfattande företagsmonografier har den inte heller producerat synteser eller tematiskt och teoretiskt grundade undersökningar och kritiska översikter, som samti-

³ Axel Solitander, 'Eräs harhakuvitelma' odaterad uppsats, A. Solitanders föredrag och uppsatser 1937–40, Finlands Skogsindustrins Centralförbunds Arkiv, Helsingfors.

digt kunde hjälpa företagshistorien själv framåt och tillfredsställa ett allmännare kunskapsintresse.⁴

Det är kanske en ringa tröst att konstatera, att likartade problem – och en motsvarande längtan efter synteser och en skärpning av företagshistoriens metodologi och teorier – kännetecknar området också i länder där resurserna och de institutionella ramarna trots allt står på en helt annan nivå.⁵

Det är förstås mer än förståeligt att det föreligger en radikal kontrast i förhållande till Förenta Staterna i det sistnämnda avseendet, men den är samtidigt talande. Enbart Harvard Business School, där kurser i företagshistoria utgör det mest populära valbara ämnet för dem som avlägger en Master of Business Administration (MBA), har minst sex företagshistoriker i bland sina lärare. I Finland finns inte en enda lärostol i företagshistoria och inom den närstående disciplinen ekonomisk historia finns endast två ordinarie biträdande professorer (institutionen för ekonomisk och social historia vid Helsingfors universitet och historiska institutionen vid Jyväskylä universitet), en personlig extraordinarie professur (Finska Handelshögskolan i Helsingfors) och en donationsprofessur vid Helsingfors universitet som upphör om några år. I Japan där företagshistorien expanderat kraftigt och i likhet med förhållandena i Harvard står närmare undervisningen i företagsstrategi och affärsledning än ekonomisk historia, är de flesta företagshistorikerna knutna till handels- och tekniska högskolor. Vid universitet och högskolor i Storbritannien grundades talrika företagshistoriska forskningsenheter på 1980- talet och en likartad utveckling har pågått i Sverige. I Finland har de fåtaliga företagshistorikerna på heltid däremot för det mesta utfört sitt arbete antingen som utomstående, utan fast anknytning till den akademiska forskningen och undervisningen, eller vid sidan av sina egentliga universitetsuppgifter.

Lärostolar vid universitet är förvisso inte i sig ett villkor, liksom inte heller en garanti för högklassig forskning. I Tyskland finns t.ex. inga professorer eller forskningsinrättningar för företagshistoria, men trots det produceras mycken högstående och internationellt intressant forskning – bl.a. om storföretag, storfinans och företagens relationer till stat och politik. Forskningen har bl.a. genom förmedling av Hans Pohl vid universitetet i Bonn och Jürgen

⁴ Som ett positivt exempel på en utveckling i denna riktning kan man nämna Antti Kuusteräs översikt 'Taloudellisesta vallasta Suomessa. Historiaa – käsitteitä – empiriaa', *Työväen Taludellinen Tutkimuslaitos. Katsaus* 1990:4.

⁵ Louis Galambos, 'What Makes Us Think We Can Put Business Back into American History?', *Business History Conference, Annual Meeting 1992*, Pasadena, California 6.-7.3.1992. Charles Harvey & Geoffrey Jones, 'Business History in Britain into the 1990s', *Business History* 1990:1, s. 5-16. Hans Jaeger, 'Unternehmensgeschichte in Deutschland seit 1945. Schwerpunkte – Tendenzen – Ergebnisse', *Geschichte und Gesellschaft* 1992:1, s. 107-132. Ulf Olsson, 'Business History as Economic History', *The Scandinavian Economic History Review* 1990:2, s. 59-64.

Kocka, som flyttat från Bielefeld till Berlin, funnit en hemvist inom den ekonomiska och samhällshistorien. Också i Finland har forskarna trots bristerna i företagshistoriens institutionella infrastruktur presterat verk som står på en hög internationell nivå i sin genre. Det visar t.ex. ekonomhistorikern Jorma Ahvenainens (Jyväskylä) mönstergilla (och även stilbildande) historia över Kymmene Ab (1972), eller de helsingforsiska ekonomhistorikerna Per Schybergsons monografi över Schauman-bolaget (1982) och Kai Hoffmans verk om K-handeln (1983) och Strömberg (1989).

Till samma serie kan man ytterligare räkna några viktiga arbeten från 1980-talet, Toivo Nordbergs *Yhtyneitten Paperitehtaiten historia II* (1980) och Sakari Virtanens *Kajaani Oy:n historia 1–2* (1982, 1985). Båda författarna har en bakgrund inom industrins informationssektor (visserligen med en historiskt-samhällsvetenskaplig utbildning), men det framträder inte som något slag av PR-anda i deras på vetenskapens villkor utarbetade och på många punkter inspirerande verk som bygger på ett stabilt källunderlag. T.ex. Nordbergs skildring av de två patronerna Rudolf och Juuso Waldens social- och familjepolitik har, om inte annat så som material, något att ge för genderhistoriker. När Virtanen påvisar att miljöfrågor redan i början av seklet påverkade cellulosaaföretagens investeringsbeslut öppnar han samtidigt viktiga perspektiv för den miljöhistoriska forskningen.

Samtliga nämnda arbeten, liksom största delen av den övriga företagshistoriska litteraturen har tillkommit som beställningsarbeten sponsorerade av storföretag. Finland utgör inget undantag i detta avseende och man kan inte heller se det som något speciellt problem. Vi bedömer ju inte Jean Sibeliuss kompositioner på den grund att viborgskapitalisten Wilhelm Hackman och Kaukas-chefen Jacob von Julin hörde till hans sponsorer.

En avgörande skillnad är emellertid att man t.ex. i USA, Tyskland, Storbritannien och Sverige vid sidan av huvudfåran av beställningsarbeten utarbetar och publicerar företagshistorisk forskning också i form av akademiska avhandlingar, universitets- eller annan "fri forskning". I Finland har däremot veterligen inte publicerats en enda avhandling som faller inom kategorin företagshistoria eller ens kommer i närheten, om man inte något godtyckligt inkluderar Riitta Hjerppes undersökning om storindustrins koncentrerings, Pertti Haapalas undersökning om arbetarklassens uppkomst, som även kan ses som några storföretags socialhistoria i Tammerfors, Timo Myllyntaus arbete om Finlands elektrifiering eller Markku Kuismas arbete om 1700-tallets sågindustri, som granskar de tidigkapitalistiska företagarnas verksamhetsförutsättningar ur perspektivet "business-government".⁶

⁶ Pertti Haapala, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920* (1986). Riitta Hjerppe, *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975* (1979). Markku Kuisma, *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista* (1983). Timo Myllyntaus, *Electrifying Finland. The Transfer of a New Technology into a Late Industrialising Economy* (1991).

Det är dock mera motiverat att placera samtliga dessa undersökningar inom andra forskningsinriktningar, liksom även Esko Vuorisjärvis doktorsavhandling om nickeln i Petsamo, som i fråga om grepp och infallsvinkel är politisk historia, låt vara att de internationella storföretagen Inco och IG Farben tillsammans med inhemska Outokumpu spelar i synlig roll i de händelser boken beskriver.⁷

Det finns inga skäl att uppförstora de problem som följer av dessa konstellationer. Den traditionella företagsmonografin är och kommer att förbli den viktigaste formen av företagshistorisk forskning. Genom att granska företaget som en enhet som befinner sig mitt uppe i, reagerar på och påverkar sitt verksamhetsfält infriar företagshistorien sin mest centrala uppgift: att bidra till förståelsen av den moderna kapitalismens funktionella dynamik och drivkrafter. Den uppgiften har den företagshistoriska forskningen i Finland – huvudsakligen tack vare storföretagens kulturvilja och upplysta egoism – förmått fylla på ett rimligt sätt.

Ett problem är däremot att de ovan skildrade institutionella förutsättningarna inte stimulerar eller riktar in forskningen på området till djärva teoretiska eller metodologiska experiment, synteser eller generaliseringar som utgår från inomvetenskapliga motiveringar. Snarare förstärker de den inriktning och de attityder som Charles Harvey och Geoffrey Jones framställt som brister i den brittiska företagshistorien: "an excessive attachment to the empirical method, innate conservatism, and an insularity of mind which breeds hostility towards innovative ideas originating abroad".⁸

I den mån karakteristiken passar in också på företagshistorien i Finland, försvagar de institutionella ramarna i vårt land ytterligare möjligheterna att komma bort från dessa utmärkande drag. En orsak är redan att krafterna hos forskare som i årtal slitit med tunga företagsmonografier inte alltid och nödvändigtvis räcker till för att svara på de utmaningar som den internationella diskussionen, frågeställningar från andra discipliner och den allmänna samhällsdebatten ställer. Det är beklagligt eftersom just företagshistorien besitter en utmärkt beredskap med tanke på sina forskningsresultat, sitt material och sina insikter.

Biografien som bro till ett nytt forskningsgrepp?

De rådande institutionella villkoren är svåra att ändra, men det har som sagt inte varit ett egentligt hinder för högklassiga företagshistoriska monografier. De har inte heller helt blockerat kompletterande och fördjupande perspektiv. En alternativ infallsvinkel har erbjudits i form av biografier över entreprenörer och företagsledare, en genre som sedan gammalt intresserat jubilerande företag vid

⁷ Esko Vuorisjärvi, *Petsamon nikkeli kansainvälisessä politiikassa 1939–1944* (1990).

⁸ Harvey & Jones, s. 5.

sidan av firmahistoriker. Och i denna form har sponsorernas vilja i bästa fall – då biografien höjt sig från glansbild till seriöst porträtt – kunnat ge upphov till arbeten som också främjat forskningens intressen.

Det är symtomatiskt, att företagshistoriska biografier har blivit ovanligare i samma takt som företagen i allt större utsträckning fr.o.m. 1970- och 1980-talen började engagera universitetsforskare som författare av firmahistoriker. Sålunda har en av 1980-talets intressantaste och viktigaste företagsledarbiografier, över Wärtsiläs kraftgestalt Wilhelm Wahlforss, skrivits av redaktören och författaren Benedict Zilliacus. Utbytet av boken minskas något av att den saknar källapparat, men betydligt viktigare är att arbetet ger ett exempel på biografins möjligheter inom företagshistorien. Genom att teckna en realistisk och mustig bild av en hård och hänsynslös industriman – ”ett bergsråd som fick ryssarna att respektera den finländska kapitalisten” – ger Zilliacus inträngande perspektiv på livsstilen, mentaliteten och värderingarna inom näringslivets elit, lika väl som på sambandet mellan storföretag, banker, statsmakt och politik på ett sätt som endast sällan kan anläggas i en företagsmonografi som eftersträvar en helhetsbild och ofta glömmer de mänskliga faktorerna. På detta sätt åtminstone kompletterar biografien över Wahlforss den historik över Wärtsilä som vid samma tid gavs ut av en annan författare, Paavo Haavikko. Den senare hoppade ledigt över nästan allt det som ur forskningens synvinkel kunde vara intressant i fråga om östhandeln och ett finländskt storföretag av Wärtsiläs typ.⁹

Den tidigare chefredaktören för den framlidna tidningen *Uusi Suomi* har tecknat ett porträtt av Föreningsbankens tidigare chefdirektör Mika Tiivola; den berättar mellan raderna att en storbank – eller bankir – inte verkar enbart utgående från pengar. En legitim ställning i samhället, ett gott anseende, ära och makt är också viktiga. Boken väger emellertid inte tungt och har inte lyckats där Zilliacus lyckades i fråga om Wahlforss: trots de intressanta utgångspunkterna och den flytande stilen är boken en livlös intellektuell produkt, lovprisande utan smak av liv och konflikt.¹⁰ Företagsledar- och affärsmannabiografier som tränger ända in i de inre kretsarna, kabinetten, middagsborden, basturna och jaktutfärderna kunde emellertid vara ytterst fruktbara med tanke på en djupanalys av Finlands ekonomiska och politiska historia. Detta visar i all sin

⁹ Paavo Haavikko, *Wärtsilä 1834–1984. Om Wärtsiläbolagets och därtill anslutna företags utveckling till ett internationellt mångförgrenat företag* (1984, på fi. samma år). Benedict Zilliacus, *Wilhelm Wahlforss* (på sv. och fi. 1984).

¹⁰ Pentti Poukka, *Ei ainoastaan rahasta. Pankkimies muuttuvassa maailmassa* (1987). Poukkas skildring av redaren, storföretagaren och donatorn Antti Wihuri, *Antti Wihuri. Kapteeni laivassa* (1983), är en betydligt mer levande berättelse om en self made man som från skärgårdspojke avancerar in i affärseliten. Trogen genren saknar boken dokumentation, vilket minskar användbarheten, och författaren har inte kunnat undgå att upphöja huvudpersonen till en hjälte av närapå mytiska dimensioner. Poukka har på 1980-talet ytterligare skrivit bl.a. byggnadsföretaget Lemminkäinens 75-årshistorik, *Lemminkäinen 1910–1985* (1985).

korthet Göran Ehrnroots på basen av intervjuer sammanställda hågkomster. Denne var ju Tiivolas föregångare som chefdirektör för Föreningsbanken.¹¹

De snabba skisserna i Finska Sockers chefdirektör Gunnar Hernbergs memoarer om relationerna mellan storindustrin och politiken och om industrimännens opposition och underdånighet inför president Kekkonen bara förstärker det ovan sagda.¹²

Memoarerna visar att vi behöver mer av dessa berättelser ur företagsledarnas erfarenhetsvärld om vi vill precisera bilden av de ekonomiska och politiska maktförhållandena i Finland och den vägen av hela samhallsdynamiken.

Som ett mycket kort steg i denna riktning kan man beteckna Magnus Lembergs biografi över Hjalmar J. Procopé, "Nordens Apollo".¹³ Steget är kort ur företagshistoriens synvinkel, men det är inte en bedömning av bokens kvalitet, utan av dess uppbyggnad: biografien är av naturliga skäl framför allt en skildring av diplomaten, politikern och patrioterna och endast i ringa grad av pappersindustrimannen och affärsmannen. Som känt bytte Procopé sina arbetsuppgifter som utrikesminister mot posten som verkställande direktör för Finlands Pappersbruksförening. I denna egenskap fortsatte han i själva verket sitt gamla arbete – att främja den finländska exporten – i ett större arbetsrum och med bättre lön.

Ekonomen Sten Enbom och författaren Carl Fredrik Sandelin har författat tredje delen av handelshuset Hackmans historia.¹⁴ Det är inte en biografi och p.g.a. sin ojämnhet och splittrade struktur höjer den sig inte heller kvalitativt till den företagshistoriska litteraturens högsta nivå. I sin skildring av en från Bremen bördig borgarfamilj som etablerade sig i det kosmopolitiska Viborg och övergick från handel till industri, av släktens överlevnads- och expansionsstrategier, värderingar, samhälleliga och politiska verksamhet, visar

¹¹ Ingår i *Talouden takuumies. Klaus Waris 75 vuotta* (1989).

¹² Gunnar Hernberg, *En Sockermans minnen* (1989). Intrycket förstärks då man tar del av Wilhelm Bensows anteckningar som ingår i handelshuset Bensows i övrigt anspråklösa hundraårshistorik. Den ursprungligen tyskjudiske Bensow kom till Finland som affärsman via Stockholm. Han skildrar t.ex. det frejdiga festandet mellan ryska och finländska affärsmän före revolutionen (när festandet pågätt i tre dagar "... var stämningen så hög, att det var alldeles naturligt att krossa festlokalsen speglar och kristaller...") på ett sätt som påminner om de finländska östexportörernas skildringar från 1940–1980-talen. Samtidigt lyfter anteckningarna fram åtminstone två omständigheter: å ena sidan hur långsamt seder, affärskultur och mentaliteter förändras och å andra sidan hur viktigt det vore att undersöka sådana faktorer också med tanke på företagshistoria. Titta Viljanen, *Yritys vailla vertaa. Bensowin vuosisata* (1989), på engelska *A Company without Comparison. The Bensow Century*, (1989). Tuomas Keskinen, *Idänkauppa 1944–1987. 500 miljardin ruplan tarina* (1987).

¹³ Magnus Lemberg, *Hjalmar J. Procopé – diplomat, politiker, patriot* (1989).

¹⁴ Sten Enbom & C.F. Sandelin, *Ett handelshus i Viborg. Hackman & Co 1880–1925* (1991, på fi. samma år).

Hackman-historien i alla fall det biografiska greppets styrka. Framställningen nyanserar med egen tyngd mycket väl gamla ideologiskt laddade och ofta primitiva tolkningar av kapitalisternas och storföretagarnas politiska roll och linje. Samtidigt leder den fram till en metodiskt viktig konklusion: företagets och hela näringslivets historia är inte enbart en rationell rörelse byggd på balansanalyser av ansiktslösa produktions- och marknadskrafter, utan i stor utsträckning även en mångskiftande historia om familjer, personer, tillfälligheter, "irrationella" nyckel och personliga infall.

Genom att koncentrera sig på företagets strategi och strukturer, på produktions- och lönsamhetsberäkningar med sofistikerade kvantitativa metoder och på en ständigt rationellt argumenterad bakgrund till investerings- och policybeslut har den yngre företagshistoriska forskningen tagit ett stort steg framåt i förhållande till festskrifts- och historiktraditionen. Då den senare var som värst var produkterna pratiga och förskönande samt heroiserade företagsledarna till omnipotenta hjältar. Den nyare forskningen har lagt en "hård" grund för en kritisk och realistisk interpretation av ekonomisk företagsamhet. Samtidigt har den emellertid förlorat något väsentligt: "subjekt som ser ut och betar sig som människor har nästan helt förlorats ur sikte", såsom *Matti Peltonen* träffande konstaterat i en analys av den ekonomiska historiens utvecklingsdrag i Finland.¹⁵

Peltonens bedömning träffar kanske inte företagshistorien med full kraft. Den har visserligen haft en tendens att skjuta arbetarna åt sidan som en ansiktslös "levande kraft", en produktionsfaktor bland företagsledningens övriga instrument, men den har ändå inte helt kunnat förbigå företagsledningen. Därför kan företagshistoria och företagarnas historia erbjuda den ekonomiska historien (och nationalekonomin) en metodisk kanal för att åter föra in dessa "männskliga subjekt" som faktorer som på ett väsentligt sätt påverkar ekonomins fluktuationer. Därmed kunde de stärka en ensidig och förstelnad forsknings förmåga att förstå och förklara den ekonomiska utvecklingens dynamik. Företagshistorien bör för sin del inte avstå från sina framsteg, men kan på ett avgörande sätt förbättra sin beredskap att svara på dylika utmaningar genom att – t.ex. med hjälp av ett biografiskt grepp – bygga en bro till det mänskliga, till människornas "verkliga" värld. På detta sätt kunde företagshistorien blåsa liv – kött, blod, andens styrka och svaghet, moral, politik, ideologi och personliga sympatier och antipatier – i det ekonomiska mikrokosmos, som forskningen i många fall lyckats framställa som ett maskineri som betar sig överkligt rationellt.

Man kan kanske se *Virpi Taljas* korta biografi över Alexander Gullichsen, företagsledare och direktör för det norska skogsbolaget Gutzeit, som ett litet symptom på att nya infallsvinklar börjar vinna insteg. Undersökningen har utarbetats som lärdomsprov under ledning av professor *Jorma Ahvenainen* i Jy-

¹⁵ *Matti Peltonen*, 'Metsä, kasvu ja kriisi. Taloushistoria toisen maailmansodan jälkeen', Pekka Ahtiainen & al. (red.), *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta* (1990), s. 134.

väskylä och den öppnar intressanta perspektiv på en företagarkarriär. Gullichsen kom från Drammen i Norge och etablerade sig i Kotka, där han anpassade sig till en främmande omgivning, till ett växande företags dynamik och slutligen avancerade till dess verkställande direktör. Taljas undersökning har publicerats i Enso-Gutzeits serie för historia och tradition. Detta forum är ett utmärkt exempel på samarbetsmöjligheterna mellan universiteten och näringslivet också inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning och undervisning: bolaget får för en rimlig kostnad grundforskning om sin historia och studenterna får förutom stipendier också ett tillfälle att publicera sina resultat.¹⁶

Ekonomi och makt, ideologi och pengar

Många finländska storföretags uppkomst kan bättre förklaras med politik, ideologi och kampen om samhällshegemoni än med hjälp av marknadens osynliga hand. Detta ofrånkomliga faktum åskådliggörs klart i Yrjö Blomstedts arbete om Nationella aktiebankens historia¹⁷ och Eino Lyytinen om Pohjola-bolagens hundraåriga historia¹⁸. Den fennomanska nationalitetsideologin lade – i sina försök att finna en motvikt till det ”svenska” kapitalet – den ideella grunden för en blivande storbank och för ett konglomerat av försäkringsbolag. Som Lyytinen visar ledde de interna motsättningarna och den politiska maktkampen inom fennomanin också till uppkomsten av nya bolag.

Det centrala budskapet i Blomstedts och Lyytinen s böcker för den framtida företagshistoriska forskningen är viktigt: även om företagen i första hand är ekonomiska organisationer, är de också en produkt av den kultur och de samhälleliga maktkonstellationer som ger upphov till dem, där de verkar och som de påverkar. Analysen av speciellt den sistnämnda aspekten har dock i båda arbetena stannat på en bristfällig nivå. Bilden av de ”nationella” försäkringsbolagens och Kansallispankki-finansgruppens roll som finansjär av industrin och af-färlivet – och överhuvudtaget som utövare av den mångomtalade ekonomiska

¹⁶ *Virpi Talja, Alexander Gullichsen Gutzeit-yhtiössä vuosina 1884–1917* (1991). Utöver Taljas undersökning har i serien hittills (början av september 1992) publicerats åtta andra arbeten: Tuomo Rintamäkis undersökning om teknologiska förändringar inom cellulosaindustrin i Finland 1920–1938 (1989), Riitta Sinkkonens om löne- och socialpolitiken vid Johan Parviaisen Tehtaat Oy 1924–1938 (1990), Pirjo Vuorenpääs om Parviainens fanerindustri (1913–1936), Terhi Seppänens om Enso-Gutzeits Saimen-flottiljs virkes transporter 1920–1939 (1990), Sylvi Sääskis memoarer *Elämää Laitaatsillassa 1910- ja 1920-luvulla* (1991), Seppo Järvinens undersökning om Pankakoski-fabrikerna 1909–1939 (1991), Pekka Lehonkoskis om Tornators trådrullefabrik i Lahtis 1887–1952 (1991) och Petri Karonens om Enso Gutzeit som redare 1947–1982 (1992).

¹⁷ Yrjö Blomstedt, *Kansallis-Osake-Pankin historia I 1889–1939* (1989).

¹⁸ Eino Lyytinen, *Pohjola-yhtiöt sata vuotta* (1991).

makten – får t.ex. inte sådana skarpa konturer som man med tanke på tematikens betydelse skulle ha rätt att vänta sig.¹⁹

Rauma-Repola hör idag till landets största industriföretag. Dess uppkomst i början av 1950-talet är ett exempel på en bankledd – i detta fall av KOP – styrning av företags- och ägostrukturer. I bakgrunden till den fusion som ledde fram till Rauma-Repola låg en ändring av banklagen: banker som blivit tvungna att ta över företagskunder i svårigheter, var skyldiga att efter en viss övergångsperiod sänka sin andel av aktierna i industriföretag till högst 20%. Detta påvisas helt klart av Juha Vaje som skrivit om Finlands ”första storfusion”.²⁰ Där emot förblir det oklart om det också fanns andra motiveringar för denna operation av KOP:s ledning som träffande illustrerar finansiärernas centrala ställning. Varför var det förnuftigast att slå ihop en grupp sågar, kemisk träförädling, mekaniska verkstäder och varv på olika håll i landet till en storkoncern? Var det viktigaste motivet att rädda banken från kreditförluster? Var det fråga om en flera decennier gammal dröm hos KOP:s ”fennomanska” ledning att bygga ett eget storindustriellt flaggskepp eller medförde fusionen väsentliga fördelar inom virkesanskaffning, integration av produktionskedjor och -sektorer, marknadsföring, personalpolitik, administration eller kapitalförsörjning?

KOP sålde aktiemajoriteten i det nya Rauma-Repola till kunder och aktionärer i sin egen närmaste krets och behöll på detta sätt inflytandet inom storkoncernen. Är det ett uttryck för bankens makt eller för att det inte fanns andra alternativ? Redan dessa obesvarade frågor visar, att företagshistorien – i princip – har en möjlighet att tränga in i frågekomplex som har verklig samhällsrelevans, men som beklagligt ofta kringgås i praktiken.

Fallet KOP är givetvis inte det enda. Olika slag av insider-affärer har också i övrigt varit ”landets sed” och storkapitalet har inte behövt den 1912 grundade börsern i Helsingfors annat än för kursmanipulationer och för att med några decenniers intervaller skörta upp småspararna. Det här är en rätt vanlig uppfattning om börsern, men är den en myt eller en realistisk bedömning av läget?

Det är exakt frågor av detta slag som företagshistorien kunde och borde besvara. Den nyaste historien över börsern stöder emellertid inte denna tolkning, men avvisar eller nyanserar inte heller den med argument.²¹ Trots en berömligt flytande stil, förmår den inte heller i övrigt höja sig över parametrarna för en

¹⁹ Författaren Paavo Haavikkos historik över folkpensionsanstalten, *I bräschan för medborgartrygghet. Folkpensionsanstaltens fem årtionden 1937–1987* (1989, på fi. föregående år) kan kritiseras för samma brist. FPA har spelat en viktig roll som finansiär av speciellt den statliga industrin, kraftverken och delvis rederiverksamheten, men detta framgår inte i boken. Boken kan ha skönlitterära förtjänster, men ur den företagshistoriska forskningens egoistiska perspektiv är den rätt tunn.

²⁰ Juha Vaje, *Ensimmäinen suurfuusio. Rauma-Repolan muodostuminen* (1991).

²¹ Göran Stjernschantz, *På börsens berg- och dalbana. Helsingfors fondbörs 1912–1987* (1987, på fi. samma år).

välvillig festskrift. Historieverket om LSO, lantbruksproducenternas kartelliserade slakteriföretag, som är en del av den monopolhemsökta livsmedelsindustrin, förfaller – liksom så många andra arbeten i genren – till samma skötesynd.²² Kari Suistorantas arbete är egentligen just så bra som det kan bli inom den givna referensramen: bolagets uppkomst och utveckling har skildrats på ett kompetent sätt, men betydelsen och resultaten av kartelliseringen och konkurrenselimineringen droppar fram till läsaren endast i form av antydningar som väcker spekulationer.

Vid skrivandet av det statliga Valmet-bolagets historia har Nils Björklund blivit tvungen att lösa ett ovanligt svårt perspektivproblem. Som tidigare direktör i bolaget är han en aktör och som författare en iakttagare, som blivit tvungen att foga in sin roll som aktör i helheten. Fördelarna med dubbelrollen framträder i form av ingenjörens och företagsledarens suveräna sakkunskap. Nackdelarna består åter i en i och för sig aktningsvärd finkänslighet, som dock inte nödvändigtvis är en styrka när det är fråga om ett statligt krisföretag och om företagsledare som väckt politiska passioner.²³

Som forskningsobjekt är Valmet intressant. Man kan överhuvudtaget inte förstå storindustrins agerande om man inte tränger in i den illa kartlagda terrängen mellan ekonomi och politik. Det är man tvungen att göra om man vill undersöka Valmet, vars verksamhetssektor och ägostruktur (statlig aktiemajoritet) med starka band binder företags teknologiska och kommersiella komponenter till politikens sfär.²⁴

Björklunds historia över Valmet erbjuder också en mängd material för att få grepp om denna helhet. Samtidigt är den otvivelaktigt en imponerande skildring av metallindustrins utveckling i Finland och närapå en lektion i resultatrik strukturomvandling. Den mycket snabba konverteringen av försvarsmaktens vapensmedjor till kommersiell civilproduktion och skapandet av många produkter som förutsatte krävande utvecklingsarbete – från pappersmaskiner och skogstraktorer till olika slag av automationsinstrument – är också internationellt en intressant prestation. Den samlande och inträngande syntesen över statsföretagssystemet i Finland som en nationell bastion, som uttryck för industriell

²² Kari Suistoranta, *Lihan tähden kaikki ryö. Lounais-Suomen Osuusteurastamo 1913–1988* (1988). Till samma genre hör t.ex. Viljo Holopainen, *Metsästä maailmalle. Thomesto 1911–1986* (1987), som är en intressant beskrivning av ett familjeföretag som uppstod med skogssektorns expansion och sedan utvecklats till ett handels- och serviceföretag.

²³ Nils Björklund, *Valmet – asetehtaista kansainväliseksi suuryhtiöksi* (1991).

²⁴ Bland historieverken över statsföretag från de senaste åren kan man utöver Björklunds arbete nämna bl.a.: Timo Herranen, *Petsamosta Hankoon. Pohjolan liikenteen 50 vuotta* (1990), Jukka Jokinen, *Tykki taipui paperikoneeksi. Valmet Rautpohja 1939–1988* (1988), Asko Jämsen, *Halkometsästä sahoille ja soille. Vapo 50 vuotta 1940–1990* (1990), Markku Kuisma, *Kuparikaiwoksesta suuryhtiöksi. Outokumpu 1910–1985* (1985) och dess förkortade engelska version *A History of Outokumpu* (1989).

framstegstro, som objekt (och subjekt) för politisk makt, som främjare av social mobilitet och som överförare och utvecklare av teknologi väntar dock fortfarande på sin författare.²⁵

En ännu större brist är att man i den företagshistoriska litteraturen är tvungen att i högre grad läsa mellan än på raderna för att bilda sig en uppfattning om samarbetet och växelverkan mellan karteller, stat och företag samt om det allt mer korporativistiska styrningssystemets roll och verkningar.²⁶ Detta är uppenbarligen i stor utsträckning en följd av de institutionella villkor som berördes ovan och som även har förhindrat att man lyckats skriva synteser eller fördjupande specialundersökningar om den nationellt och internationellt intressanta tematiken.

Begränsningarna kan dock i någon mån överkommas när det är fråga om ett lämpligt undersökningsobjekt och en skicklig författare. Karl-Erik Michelsens historia om en liten klorfabrik i Äetsä öppnar överraskande intressanta perspektiv på industripolitiken i Finland, kraftfälten mellan storföretag, teknologiöverföring och -utveckling, de europeiska jättebolagens och de internationella kartellernas val av strategier (och följderna i periferin i Finland) och

²⁵ Handels- och industriministeriets roll i skärningspunkten mellan näringsliv, politik, regeringsmakt och statsbyråkrati kunde erbjuda ett perspektiv också på statsföretagssystemets utveckling. Ministeriets rätt färska hundraårsfestskrift, som innehåller förtjänstfulla översikter över utvecklingen inom industri, handel och energipolitik i Finland efter kriget, tar dock p.g.a. av infallsvinkeln inte upp denna problematik. Yrjö Kaukiainen, Erkki Pihkala, Kai Hoffman & Mauno Harjo, *Sotakorvauksista vapaakauppaan. Kauppaja teollisuusministeriön satavuotisjuhlakirja* (1988). William Ashworths *The State in Business 1945 to the mid 1980s* (1991) och G.A. Ambrosius' *Der Staat als Unternehmer. Öffentliche Wirtschaft u. Kapitalismus seit dem 19. Jahrhundert* (1984), vilka behandlar brittiska resp. tyska förhållanden, ger en antydning om att en historisk syntes över det finländska systemet skulle ha något att ge också den internationella diskussionen.

²⁶ T.ex. 90-årsfestskriften över Partek, som verkar på en sektor där koncentrationen är stark, har inte mycket att ge i detta avseende. Arbetet försöker bryta den traditionella företagshistoriens former och foga in skönlitteratur och intervjuer i det historiska materialet, men väcker även i övrigt trots många goda idéer och insikter motstridiga känslor: slutresultatet är mera moderiktig businesslang och skönmålning än seriös analys av företagets utveckling. Malle Jöever, *Partek. Mötet mellan världar* (1989, på fi. samma år). Jorma Kallennautios mera traditionella historia över andelshandelsrörelsen *Eka Suomessa. 128 osuusliikkeenä monialayhtiöksi* (1992), ger däremot intressanta ögonblicksbilder av konsumentrörelsens strävanden att motverka producentkartellerna, av hur den kooperativa industrin växte som en följd av arbetarrörelsens politiska styrka och möjligheter att påverka staten samt av den "revolution" genom vilken managers lösgjorde sig från ägandet, vilket ledde till omorganisering av OTK som drivits in i en djup kris.

de svåröverskridliga gränser som internationell politik och handel uppställde för företagsverksamhet.²⁷

Finnish Chemicals skapades på 1930-talet av en klorkartell bestående av den tyska jättekoncernen IG Farben, brittiska ICI och belgiska Solvay som ett uttryck för kartellens strävan att lugna marknaden, förhindra uppkomsten av finländska konkurrenter som kunde undergräva kartellbolagens ställning och att upprätthålla internationellt branschsamarbete i den atmosfär som uppstått till följd av Hitlers maktövertagande och hotet om ett storkrig. Redan bolagets tillkomst illustrerar hur företagens historia byggs upp av mångfasetterade, konfliktfyllda och svårspårade kraftladdningar. Det är en av företagshistoriens mest centrala uppgifter att synliggöra denna fördolda dynamik.

Företagshistoria som Finlands historia

Den lilla klorfabriken och kanske ännu tydligare många storföretags historia visar hur oupplösligt företagsverksamheten är sammankopplad med samhällsutvecklingen i övrigt. Denna självklarhet kommer för den skull inte nödvändigtvis till synes i den bild som ges av Finlands "allmänna" historia. I den bildar företagen en märkligt isolerad ö, ett slags ekonomisk sfär eller underkapitel utan synliga anknytningar till den komplexa helheten, internationella relationer, kulturförändringar eller socialhistorien.

Orsaken ligger kanske främst i den företagshistoriska forskningen, som inte tillräckligt klart och övertygande förmått svara på de frågor som mest sysselsätter och fångslar människan: frågor om den mänskliga aktivitetens motiv och drivkrafter, makt och hegemoni, frihet och tvång. Därför kan utvägen och lösningen endast bestå i att forskningsinriktningen utövar självkritik och anlägger ett stramare grepp. Det är det första (om också inte enda) villkoret för att vägen skall öppnas mot hägrande mål. I all enkelhet består de i att integrera företagen och företagshistorien som en naturlig del av Finlands historia – och integreringen av Finlands historia som en lika naturlig del av Europas och det internationella systemets historia.

²⁷ Karl-Erik Michelsen, *Sähköstä ja Suolasta Syntynyt. Finnish Chemicals Oy Nokia Chemicals 1937–1987* (1989).